

OCHRANA DOKUMENTOV

ŠTÚDIA K NÁVRHU PROGRAMU KOMPLEXNEJ OCHRANY KNIŽNIČNÉHO PÍSOVNÉHO DEDIČSTVA SLOVENSKA

Doc. PhDr. Dušan Katusčák,* PhD., Doc. Ing. Vladimír Bukovský,*
PhD., Prof. Ing. Svetozár Katusčák, PhD.,** Mgr. Peter Sabov, PhD.,*
Ing. Martina Bajzíkova, PhD.,*** Ing. Mária Trnková,**
Ing. Katarína Krištofova, PhD.,*** Mgr. Martin Katusčák***

ÚVOD

Slovensko je kultúrna krajina, ktorá je neobyčajne bohatá na knižničné písomné dedičstvo a ktorá, pokiaľ ide o množstvo historických knižničných fondov a dokumentov, sa môže porovnávať s najkultúrnejšími európskymi krajinami. Slovensko doteraz nedostatočne rozvíjalo aktivity zamerané na ochranu historických knižničných fondov a dokumentov a knižničného písomného dedičstva.

Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky (MK SR) v súlade so schváleným Programovým vyhlásením vlády SR prijalo Rozpracovanie Programového vyhlásenia vlády SR (PVV SR) v pôsobnosti MK SR na roky 2006 – 2010. V ňom sa nachádza aj úloha, ktorá je predmetom tejto štúdie.

V súlade s Programovým vyhlásením vlády SR sa Slovenská národná knižnica (SNK) podieľa na príprave Návrhu programu komplexnej ochrany historických knižničných dokumentov, historických knižničných fondov a knižničného písomného dedičstva Slovenska (ďalej len „program“). MK SR sa usiluje systémom opatrení zlepšiť situáciu v oblasti ochrany knižničného písomného kultúrneho dedičstva. V Rozpracovaní PVV SR sa uvádza komplex aktivít zameraných na ochranu knižničného písomného kultúrneho dedičstva s osobitným zreteľom na historické knižničné fondy (HKF) a historické knižničné dokumenty (HKD).

Táto štúdia vznikla ako podklad SNK zameraný na plnenie úloh vytýčených v Rozpracovaní PVV SR, v kapitole 6 *Obnova pamiatok a ochrana kultúrneho dedičstva*, časť 6.11, v ktorej sa ukladá Sekcii kultúrneho dedičstva MK SR *Vypracovať a predložiť Program komplexnej ochrany historických knižničných dokumentov a historických knižničných fondov*. S komplexným programom ochrany dokumentov a knižničného písomného dedičstva vôbec bezprostredne súvisí aj **digitalizácia** ako forma ochrany knižničného písomného dedičstva, čo je úloha 6.4 *Vypracovať stratégiu uchovávaní a sprístupňovania digitálneho kultúrneho, vedeckého, technického a intelektuálneho dedičstva v Slovenskej republike ako súčasť Európskej*

digitálnej knižnice, ďalej úloha 6.9 *Vypracovať vecný, časový a finančný harmonogram prevádzky technologického zariadenia na masovú deacidifikáciu ohrozených dokumentov v knižniciach a archívoch* a úloha 7.1 *Vypracovať a predložiť na rokovanie vlády SR Návrh stratégie nákupu slovacík múzejnej a galerijnej hodnoty*.

Komplexná ochrana HKF/HKD a knižničného písomného dedičstva sa bezprostredne viaže aj na aktivity spojené s *Rozpracovaním PVV SR*, najmä s kapitolou 11 *Umenie a národné kultúrne inštitúcie*, 11.1 *Modernizácia a prístavba sídelnej budovy Slovenskej národnej knižnice v Martine*, 11.4 *Výstavba novej účelovej budovy Štátnej vedeckej knižnice v Prešove* a 11.5 *Rekonštrukcia historickej budovy Štátnej vedeckej knižnice v Košiciach*.

Štúdia nadväzuje na *Stratégiu rozvoja slovenského knihovníctva na roky 2008 – 2013* (ďalej len „stratégia“), ktorú prerokovala vláda SR 7. novembra 2007 a schválila uznesením vlády SR č. 943/2007.

RODÍ SA KONZERVAČNÁ VEDA

Až v tomto čase vzniká na Slovensku naša **konzervačná veda**, a to vďaka podpore Ministerstva školstva SR (MŠ SR), podpore Slovenskej technickej univerzity (STU), Ministerstva kultúry SR (MK SR), Slovenskej akadémie vied (SAV), Slovenského národného archívu (SNA), Slovenskej národnej knižnice a iných národných pamäťových inštitúcií. Vďaka sústredenému úsiliu týchto subjektov sa v oblasti **konzervovania a digitalizácie** rozvíja náš vlastný **výskum, vývoj a vzdelávanie**. Cieľom je vytvoriť vlastné kapacity a riešenia, bez ktorých nie je možná kvalitná dlhodobá starostlivosť o písomné dedičstvo na kultúrnej a civilizačnej úrovni. Slovensko sa usiluje aj v oblasti starostlivosti o dokumenty svojej minulosti vyrovnáť tým najvyspelejším krajinám sveta.

Štátny program výskumu a vývoja **Kniha^{SK} – Záchrana, stabilizácia a konzervácia tradičných nosičov informácií v Slovenskej republike** rieši konzorcium organizácií troch rezortov – MŠ SR, MK SR a MV SR a ďalších riešiteľov a realizátorov. Realizáciu výsledkov predmetného výskumu schválila ako prioritnú úlohu aj súčasná vláda v *Operačnom programe Informatizácia spoločnosti* (OPIS) so zámerom dokončiť výskum a prípravu realizácie zariadení na masovú deacidifikáciu papiera.

* Slovenská národná knižnica v Martine; Žilinská univerzita, Fakulta prírodných vied; dusan.katuscak@snk.sk; vladimir.bukovsky@snk.sk; peter.sabov@snk.sk

** Fakulta chemickej a potravinárskej technológie STU, Bratislava; svetozar.katuscak@stuba.sk

*** Slovenská národná knižnica v Martine; martina.bajzikova@snk.sk; maria.trnkova@snk.sk; katarina.kristofova@snk.sk; martin.katuscak@snk.sk

Náklady na realizáciu zabezpečuje rezort MK SR a SNK Martin v programe OPIS na roky 2009 – 2013, ako aj v pripravovaných projektoch vybudovania *Integrovaného kompetenčného centra* (IKC) v Žilinskom samosprávnom kraji (bývalé kasárne vo Vrútkach, ktoré patria SNK v Martine).

Pripravuje sa integrovaná realizácia úlohy v rámci troch konzistentných častí/divízií: **Digitalizácia – Chemické technológie – VVV** (Výskum, technologický rozvoj a vzdelávanie) v rokoch 2009 – 2013. Program Kniha^{SK} rieši kľúčovú úlohu v oblasti záchranu kultúrneho dedičstva – zvyšovanie kapacity a kvality ochrany najviac ohrozených materiálov a objektov dedičstva, založenie dynamického výskumu a technologického rozvoja (RTD) a s realizáciou nevyhnutne spojený rozvoj prípravy vysokokvalifikovaných personálnych zdrojov, výskumu, vývoja (www.knihask.eu; www.vedatechnika.sk).

Hlavným cieľom štúdie je prostredníctvom navrhovaných a realizovaných opatrení vytvoriť lepšie podmienky na uloženie, ochranu a prístupovanie historických knižničných dokumentov, historických knižničných fondov a knižničného písomného knižničného dedičstva uchovávaného najmä v knižniciach a tvoriaceho najvýznamnejšiu súčasť národného kultúrneho dedičstva SR.

Naplnenie zámerov ochrany si vyžaduje súčinnosť a spoluprácu všetkých vlastníkov (štátu, územnej samosprávy, cirkví, fyzických osôb a iných). Nešťátnych vlastníkov rôznymi formami motivuje, aby sa podieľali na realizácii programu. Výsledkom má byť sústredenie ľudských a materiálnych zdrojov, odborných procesov a technológií na efektívne plnenie cieľov definovaných v programe.

Plnenie jednotlivých prioritných úloh si nevyhnutne vyžiada určité finančné prostriedky nielen v rámci štátneho rozpočtu, ale i rozpočtov samospráv, cirkví a iných vlastníkov vzácných dokumentov. Rozsah potrebných prostriedkov sa nedá v súčasnosti presne vymedziť a špecifikovať bez ukončenia pasportizácií historických tlačí v SR. Reálne finančné potreby sa ukážu až pri konkrétnej realizácii programu. Do jeho obsahu sa premietnu už reálne požiadavky na štátny rozpočet, resp. ďalšie zdroje spolufinancovania.

METODOLÓGIA

Podľa zákona č. 183/2000 Z. z. o knižniciach **historický knižničný dokument** je jednotlivina a **historický knižničný fond** je súbor knižničných dokumentov, ktoré majú:

- osobitnú kultúrnu a historickú hodnotu – je to najmä vzácny rukopis, stará a vzácna tlač do roku 1830, slovacikálny dokument do roku 1918 a významný slovacikálny dokument bez časového ohraničenia,
- priamy vzťah k významným osobnostiam alebo historickým udalostiam.

Tieto dokumenty a fondy sú v knižniciach spravidla v **spoločných depozitoch** za rovnakých podmienok spolu s inými dokumentmi. Ich ochranu nemožno riešiť izolovane od ostatných dokumentov a fondov, a preto sa štúdia a návrhy opatrení týkajú celého knižničného písomného dedičstva uchovávaného v knižniciach v súlade s vymedzením Rady Európy (Herein!). Štúdia sa teda týka knižničného dedičstva a knižničného písomného dedičstva.

HKF/HKD je neoddeliteľnou súčasťou písomného a knižničného dedičstva. Okrem iného aj preto, lebo dokumenty 19. a 20. storočia sú často v horšej fyzickej kondícii ako HKF a HKD a je nevyhnutné prijať opatrenia na ich komplexnú ochranu.

Komplexný program HKD, HKF a knižničného písomného dedičstva na Slovensku vychádza z analýzy súčasného stavu ochrany. Komplexnosť programu spočíva v nasledujúcich skutočnostiach.

1. Vzťahuje sa na HKF a HKD na celom Slovensku (časť: *Predmet komplexnej ochrany*).
2. Zahŕňa slovacikálne² písomné dedičstvo na Slovensku i v zahraničí.
3. Obsahuje v samostatných častiach materiálu charakteristiku a návrh opatrení všetkých hlavných metód a foriem komplexnej ochrany (časť: *Metódy a formy komplexnej ochrany*)
 - preventívna ochrana,
 - pasportizácia,
 - konzervovanie,
 - reštaurovanie,
 - digitalizácia,
 - mikrofilmovanie,
4. Obsahuje návrhy potrebných zdrojov zo štátneho rozpočtu a návrhy využitia dostupných finančných zdrojov zo štrukturálnych fondov (časť: *Finančné zdroje komplexnej ochrany*).

PREDMET KOMPLEXNEJ OCHRANY (KVANTIFIKÁCIA)

Aké množstvo HKF/HKD treba vlastne komplexne ochraňovať? Základné informácie o kritickom množstve dokumentov, ktoré sú predmetom komplexnej ochrany, obsahuje tabuľka 1.

Tabuľka 1 Kvantifikácia predmetu komplexnej ochrany

1. Predpokladané výsledky pasportizácie po ukončení ³	2 632 000 kniž. jed.
2. Výsledky pôvodnej pasportizácie z rokov 1986/1987 ⁴	2 030 515 kniž. jed.
3. Súčasný stav pasportizácie ⁵	400 000 kniž. jed.
4. Historické knižničné dokumenty a fondy (stav ústrednej evidencie) ⁶	81 780 kniž. jed.
5. Predpokladaný počet digitalizovaných slovacikálnych dokumentov ⁷	510 000 kniž. jed.

Dokumenty, ktoré sú predmetom komplexnej ochrany, sú teritoriálne uložené u rôznych vlastníkov po celom Slovensku. So zreteľom na prebiehajúcu pasportizáciu predstavujú uvedené čísla len kvalifikované odhady počtov knižničných jednotiek. Presné čísla budú predložené až po ukončení pasportizácie.⁸ Orientačný prehľad koncentrácie dokumentov obsahuje tabuľka 2.

Tabuľka 2 Prehľad výskytu knižničných jednotiek podľa miest uloženia vrátane slovacikálneho konzervačného fondu SNK v Martine a UKB v Bratislave

Bratislava	400 000
Bratislava UKB slovacikálny fond	510 000
Bratislava – okolie	15 000
Komárno	45 000
Nitra	80 000
Trenčín	25 000
Trnava	70 000
Banská Bystrica	30 000
Dolný Kubín	95 000
Liptovský Mikuláš	30 000
Martin	200 000
Martin SNK slovacikálny fond	510 000
Rimavská Sobota	20 000
Zvolen	11 000
Banská Štiavnica	50 000
Kremnica	13 000
Bardejov	4 000
Košice	90 000
Kežmarok	90 000
Poprad	12 000
Strážky	6 500
Prešov	60 000
Betliar	18 000
Rožňava	25 000
Spišské Podhradie	66 000
Levoča	60 000
Spišská Nová Ves	16 000
Farské knižnice	1 100 500
Spolu (knižničné jednotky)	3 652 000

Z uvedených prehľadov vyplýva, že predmetom komplexnej ochrany HKF/HKD a knižničného písomného dedičstva na Slovensku je približne 3 652 000 dokumentov, z toho je predmetom pasportizácie HKF/HKD podľa kvalifikovaného odhadu asi 2 632 000 dokumentov.

Pomerne vyrovnané hodnoty výskytu dokumentov podľa krajov sa budú môcť definitívne korigovať po skončení pasportizácie farských knižníc, ktoré sú doteraz najmenej prebádané na západnom a východnom Slovensku.

PREVENIA – DEPOZITY

Najefektívnejší spôsob ochrany knižničného písomného dedičstva je prevencia. Písomné dedičstvo je najlepšie chránené v dobrých depozitoch.

V zákone o povinných výtlačkoch,⁹ § 7 Používanie povinného výtlačku ods. (1) je toto ustanovenie: „Právnická osoba,

ktorej bol povinný výtlačok alebo povinná rozmnoženina audiovizuálneho diela odovzdaná, ich trvalo uchováva.“

Z tohto ustanovenia vyplýva, že všetky inštitúcie – spolu je ich 15 – sú okrem iného povinné trvalo uchovávať dokumenty, ktoré získali na základe zákona o povinnom výtlačku.

Žiadna z inštitúcií uvedených v tomto zákone však nie je spôsobilá trvalo uchovať povinný výtlačok, pretože nemá depozity vhodné na ich trvalé uchovanie v súlade s medzinárodnou normou ISO 11799:2003 *Informatika a dokumentácia – Požiadavky na uloženie dokumentov pre archívne a knižničné materiály*. Tieto požiadavky nespĺňajú ani depozity, v ktorých sú v knižniciach a u rôznych vlastníkov uskladnené HKF a HKD.

Je v záujme komplexnej ochrany knižničného písomného dedičstva, aby sa postupne vytvorili štandardné podmienky aspoň v depozitoch tých knižníc, ktoré sú v súlade so zákonom o knižniciach¹⁰ **konzervačnými knižnicami**¹¹ (SNK v Martine a vedecké knižnice).

NOVÝ DEPOZIT SNK V MARTINE A MODERNIZÁCIA SÍDELNEJ BUDOVY

Stavba nového depozitu SNK v Martine je základným predpokladom ochrany najpodstatnejšieho množstva knižničného písomného dedičstva Slovenska. Túto aktivitu odporúčame uprednostniť, pretože ide o národnú inštitúciu.

Existujúci depozit má 7 000 m² a bol projektovaný na 2 750 000 kníh. Keďže bol projektovaný začiatkom 60. rokov, jeho technické riešenie bolo a aj zostalo na úrovni tých rokov. Budova je vysoká 42 m, má 14 podlaží a je 110 m dlhá. Je obložená betónovými fasádovými obkladmi a bola postavená technológiou zdvíhaných stropov podľa autorského návrhu Ing. Arch. D. Kuzmu a Ing. Arch. A. Cimmermana.

V súčasnosti je v existujúcom depozite kritická situácia a je v ňom uložených cca 4,5 mil. knižničných jednotiek.

Nedostatky súčasného depozitu

1. Je v ňom málo miesta pre existujúce zbierky a pre nové prírastky (ca 45 000 ročne).
2. Nezodpovedá štandardom na uloženie knižničných dokumentov určených normou ISO 11799:2003 *Informatika a dokumentácia – Požiadavky na uloženie dokumentov pre archívne a knižničné materiály* z týchto dôvodov:
 - v budove nie je žiadny priestor na umiestnenie pracovísk na ochranu dokumentov (špeciálne chemicko-technologické a mikrobiologické pracoviská, laboratóriá, dielne atď.),
 - v budove už nie je žiadny priestor na ochranu nových knižničných a archívnych prírastkov,
 - stavba (obvodové steny) nevyhovuje podmienke klimatickej zotrvačnosti a nezabezpečuje stabilné vnútorné prostredie,
 - priestory používané ako depoty nie sú z dôvodov požiarnej bezpečnosti a klimatickej kontroly rozdelené na menšie časti (oddelenia do 200 m²),
 - dvere nie sú samozatváracie,
 - dvere sa pri požiari alebo inej mimoriadnej udalosti nezatvárajú automaticky,

- v priestoroch sú nevhodné podlahové krytiny, ktoré môžu pri požiari uvoľňovať látky škodiace uloženým dokumentom (dym sadze, kyslé plyny),
- knižničný materiál je uložený neprípustne nahusto, čím sa nadmerne zvyšuje jeho hmotnosť,
- pri zamoknutí uložených kníh sa ich hmotnosť zvýši až dvojnásobne, čo môže spôsobiť statické poruchy stavby,
- v priestoroch nie sú nainštalované zariadenia regulujúce teplo, vlhkosť, spoľahlivú filtráciu vzduchu a ventilačné systémy; tieto zariadenia nie sú napojené na centrálny zdroj,
- neexistuje riadené osvetlenie, okná nie sú zablokovované ani zacielené závesmi alebo žalúziami, majú zlé tesnenie,
- v priestoroch nie je regulované vetranie,
- fotografické, audiovizuálne a magnetické médiá a optické disky pre nedostatok miesta nemôžu byť uložené v osobitných depozitoch (sú uložené v rovnakých podmienkach ako knihy),
- nemonitoruje sa kvalita vzduchu z hľadiska kyslých a oxidačných plynov a prachu,
- nedá sa regulovať relatívna vlhkosť vzduchu a teplota,
- na prehliadku, čistenie a dezinfekciu materiálu neexistujú samostatné miestnosti,
- zväzky väčšie ako 400 mm nemôžu byť pre nedostatok miesta uložené horizontálne,
- existujúci depozit je viac architektonickým dielom ako funkčnou stavbou pre knižnicu – vyžaduje si rekonštrukciu a modernizáciu.

Postup riešenia nepriaznivej situácie

1. Postaviť nový depozit SNK.
2. Prestáňovať zbierky do nového depozitu SNK a podľa potreby očistiť, dezinfikovať, sterilizovať, neutralizovať (deacidifikácia) dokumenty z existujúceho depozitu.
3. Modernizovať a rekonštruovať existujúci depozit v sídelnej budove SNK.
4. Nové prírastky (simplikáty) uskladňovať v novom depozite SNK.
5. Nové prírastky (duplikáty) uskladňovať v modernizovanom a rekonštruovanom depozite SNK.

Náklady na stavbu nového objektu a na modernizáciu rekonštrukciu repozitu a sídelnej budovy sú uvedené v tabuľke 3 a v tabuľke 4.

Tabuľka 3 Odhad nákladov na stavbu nového objektu

Aktivita	Rok	Náklady (Sk, €)
Verejné obstarávanie – anonymná súťaž návrhov	2009	6 000 000 (199 163,51 €)
Medzinárodné výberové konanie	2009	1 000 000 (33 193,92 €)
Stavebný zámer	2009	7 000 000 (232 357,43 €)
Projektová dokumentácia	2010	50 000 000 (1 659 695,94 €)
Obstaranie dodávateľa stavby a realizácia stavby	2010	950 000 000 (31 534 222,93 €)

Tabuľka 4 Modernizácia a rekonštrukcia repozitu a sídelnej budovy

Aktivita	Rok	Náklady (Sk, €)
Modernizácia a rekonštrukcia	2009	450 000 000 (14 937 263,49 €)

PASPORTIZÁCIA

SNK v Martine podľa zákona č. 183/2000 Z. z. o knižniciach, § 6, ods. k) „vedie Ústrednú evidenciu historických knižničných dokumentov a historických knižničných fondov (ďalej len „ústredná evidencia“) a evidenciu o dokumentoch a súboroch knižničných dokumentov vyradených z ústrednej evidencie“. Ústredná evidencia je upravená v § 19 uvedeného zákona.

V súčasnosti je celková situácia v odbornom spracovaní, ochrane, sprístupňovaní a uložení historických knižničných dokumentov, historických knižničných fondov a ostatných historických tlačí nevyhovujúca. Chýba celkový prehľad o aktuálnom stave vzácnych knižničných dokumentov, ako aj odborná a vedecká analýza ich kultúrnej a historickej hodnoty.

Ústrednú evidenciu a komplexnú ochranu možno vykonávať jedine na základe odborných informácií a poznatkov z **pasportizácie**. Je to odborná činnosť, ktorá zahŕňa kvalifikovaný súpis všetkých existujúcich slovakálnych a vzácnych inorečových súborov dokumentov a jednotlivín, bez ohľadu na ich zriaďovateľa a vlastníka, zisťovanie skutočného počtu, stavu, úrovne spracovania u vlastníka, spôsobu uloženia a ochrany HKF/HKD a časťo aj rekatalogizáciu HKD.

Najvzácnejšie dokumenty a fondy zatiaľ neboli, kvôli nedostatkom v odbornej evidencii u vlastníkov a pomalej, časovo veľmi náročnej odbornej evidencii dokumentov formou pasportizácie, vyhlásené za chránené pamiatky. Pasportizácia historických tlačí na území SR prebieha aj v súčasnosti, ale je limitovaná personálnymi možnosťami a technickým vybavením príslušného odborného pracoviska SNK, ktorá tento proces odborne garantuje.

PASPORTIZÁCIA V ROKOCH 1986 – 1987

V rámci celoštátnej výskumnej úlohy *Dejiny knižnej kultúry na Slovensku* bola vykonaná pasportizácia vzácnych knižničných dokumentov a fondov na celom území Slovenskej republiky. Vlastníci na všetkých úrovniach (knižnice, galérie, múzeá, cirkev, a pod.) podávali dotazníkovou formou informácie o rozsahu, obsahu, potrebách a fyzickom stave starých a vzácnych tlačí. Výstupom bol súpis historických knižníc, ktorý slúžil ako orientačný materiál pre potreby metodikov, bádateľov a ďalších pracovníkov v oblasti výskumu knižnej kultúry. Pozitívom bolo získanie prehľadu o geografickom spektre výskytu uvedeného typu dokumentov. Zároveň sa potvrdila teória niektorých odborníkov, že nemožno analyzovať stav bez priameho kontaktu so skúmaným objektom.

Aktualizácia pôvodných, jednoznačne nepresných výsledkov z konca 80. rokov minulého storočia je nevyhnutná, pochopiteľne, aj s ohľadom na zásadné spoločensko-politické zmeny, ktoré sa dotkli citelne i vlastníctva uvedených pamiatok.

PASPORTIZÁCIA PO ROKU 2000

Aktualizácia výsledkov pasportizácie z rokov 1986 – 1987 prebieha v súčasnosti systematicky (napr. podľa jednotlivých diecéz, dekanátov, ale aj podľa geografických oblastí a inštitucionálnych ukazovateľov). Predpokladom zefektívnenia procesu je adekvátne vybavenie (personálne, technické a materiálne) príslušného odborného pracoviska v SNK (Odbor správy HKDaFSR).

Dôvody na pasportizáciu

1. Získanie aktuálnych informácií o HKD, HKF a písomnom dedičstve na území SR, na ktoré nadväzuje postupnosť ďalších krokov pri realizácii jednotlivých prioritných úloh programu.
2. Skvalitnenie úrovne poskytovania informácií vedec-kým pracovníkom, bádateľom a širokej verejnosti.
3. Vytvorenie aktuálnej generálnej bázy dát na Slovensku a jej spracovanie v elektronickej forme.
4. Spracovanie podkladov potrebných na vyhlásenie najvzácnejších tlačí za HKD, HKF a definitívne stanovenie garancie ich ochrany vlastníckymi, správcami a štátom.
5. Zistenie aktuálneho fyzického stavu uvedených súčastí knižničného písomného dedičstva na území Slovenska.

Komplexný program predpokladá, že v budúcnosti by sa mal pasportizačný výskum rozšíriť aj na zmapovanie slovenského knižničného písomného dedičstva, ktoré sa nachádza v zahraničí.

FINANČNÉ NÁKLADY NA PASPORTIZÁCIU

Tabuľka 5 Personálne a mzdové požiadavky na pasportizáciu

Roky	2009	2010	2011	2012	2013
Slovenská národná knižnica (OPIS)					
Pracovníci/mzdy (v Sk, €)	2 528 000 (17 526,39 €)	3 792 000 (26 289,58 €)	6 1 584 000 (52 579,17 €)	10 2 640 000 (87 631,95 €)	15 3 960 000 (131 447,92 €)
Participujúce inštitúcie – regionálne centrá¹³ (50 % OPIS)					
Pracovníci/mzdy (v Sk, €)	2 528 000 (17 526,39 €)	3 792 000 (26 289,58 €)	4 1 056 000 (35 052,78 €)	5 1 320 000 (43 815,97 €)	10 2 640 000 (87 631,95 €)

Tabuľka 6 Celkové personálne a osobné náklady na pasportizáciu

Počet nových zamestnancov celkom (2009 – 2013)	25
Mzdové náklady (v Sk, €)	15 840 000 (525 791,67 €)
Odvody (35 %)	5 544 000 (184 027,09 €)
Ročný nárast (5 %) × 5 rokov (v Sk, €)	3 960 000 (131 447,92 €)
Celkové mzdové náklady (v Sk, €)	25 344 000 (841 266,68 €)

Ukončenie procesu pasportizácie s komplexnými výstupnými analýzami výsledkov, súpisov fondov a návrhov opatrení predpokladáme pri požadovanom zabezpečení do roku 2020.¹²

Gestorom a metodickým centrom pasportizácie je SNK v Martine. Program komplexnej ochrany predpokladá vytvoriť sieť regionálnych partnerov pasportizácie na západnom a východnom Slovensku, a to na základe projektov, ktoré pripravujú potenciálni regionálni partneri podľa požiadaviek.

SPRIEVODNÁ CHEMICKO-MATERIÁLOVÁ A MIKROBIOLOGICKÁ PASPORTIZÁCIA

Táto pasportizácia sa musí stať neoddeliteľnou súčasťou odbornej knihovníckej pasportizácie. V procese odbornej pasportizácie sa bude zároveň komplexne hodnotiť stav dokumentu so zreteľom na tieto ukazovatele:

- štatisticky prevládajúce charakteristiky dokumentu – objektu a jeho poškodenia,
- rozhodujúce technologické zmeny vo výrobe základného materiálu v historickom horizonte (1450, 1530 – Levoča, 1800, 1850, 1880, 1980),
- počet dokumentov v jednotlivých fondoch s dôrazom na dátum ich vzniku (desaťročie),
- stav poškodenia a jeho poškodenie – skríning podľa usmernenia SNK,
- vhodnosť dokumentu do masových konzervačných technológií

V zbernom hárku, resp. viditeľnou značkou sa budú označovať dokumenty, ktoré sa vyznačujú nejakou materiálou zvláštnosťou (podľa metodiky SNK).

Chemicko-materiálovú, prípadne mikrobiologickú pasportizáciu vykonávajú zamestnanci SNK alebo nimi vyškolení zamestnanci partnerských subjektov.

Tabuľka 7 Materiálové náklady

Roky	2009	2010	2011	2012	2013
Vybavenie ambulatného vozidla (v Sk, €)	200 000 (6 638,78 €)	200 000 (6 638,78 €)	200 000 (6 638,78 €)	200 000 (6 638,78 €)	200 000 (6 638,78 €)
Technické vybavenie (IKT) (v Sk, €)	50 000 (1 659,70 €)	100 000 (3 319,39 €)	50 000 (1 659,70 €)	50 000 (1 659,70 €)	50 000 (1 659,70 €)
Digitálny fotoaparát (v Sk, €)	-	50 000 (1 659,70 €)	-	-	-
Skener (v Sk, €)	15 000 (497,91 €)	-	-	-	15 000 (497,91 €)
Spotrebný a ochranný materiál (v Sk, €)	100 000 (3 319,39 €)	100 000 (3 319,39 €)	100 000 (3 319,39 €)	100 000 (3 319,39 €)	100 000 (3 319,39 €)
Spolu (v Sk, €)	365 000 (12 115,78 €)	450 000 (14 937,26 €)	350 000 (11 617,87 €)	350 000 (11 617,87 €)	365 000 (12 115,78 €)
Celkovo (v Sk, €)	1 880 000 (62 404,57 €)				

Tabuľka 8 Kapitálové náklady

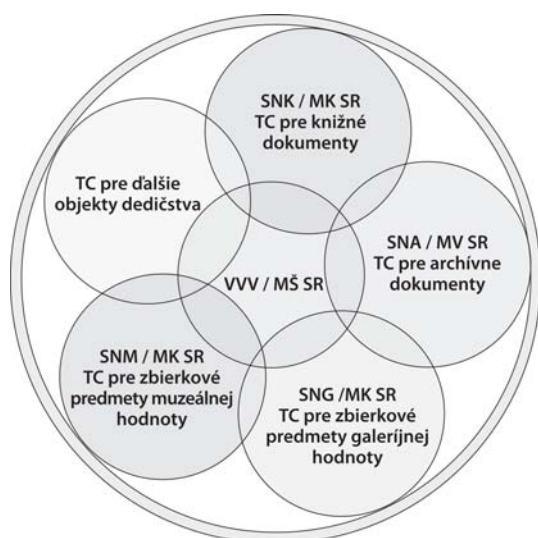
Osobný automobil – len pre potreby pasportizačného prieskumu na Slovensku (2010) (v Sk, €)	650 000 (21 576,05 €)

Tabuľka 9 Náklady na pasportizáciu 2009 – 2013

Náklady na pasportizáciu spolu (v Sk, €)	27 874 000 (925 247,29 €)

INTEGROVANÉ KOMPETENČNÉ (KONZERVAČNÉ) CENTRUM SNK V MARTINE, DETAŠOVANÉ PRACOVISKO VRÚTKY

Integrované kompetenčné (konzervačné) centrum SNK (IKC SNK) je integrálnou súčasťou národnej siete centier na komplexnú ochranu kultúrneho dedičstva (národnej siete konzervačných centier).¹⁴

Národná sieť technologických konzervačných a reštaurátorských centier (TC) na komplexnú ochranu kultúrneho (a prírodného) dedičstva a Národná inovačná sieť (sieť centier excelentnosti) na výskum a technologický rozvoj ochrany kultúrneho dedičstva (VVV)

Výskumno-vývojová zložka IKC SNK je súčasťou inovačnej národnej siete špecializovaných centier excelentnosti¹⁵ zapojenej do medzinárodnej vedecko-technickej spolupráce s pridanou hodnotou pre európsky výskumný priestor. Výsledky jej výskumu a vývoja sú určené pre hospodársku a spoločenskú prax v SR a premietajú sa do vzdelávania nových výskumných pracovníkov.

So zreteľom na významnú finančnú a intelektuálnu podporu MŠ SR, získanú medzinárodnú podporu (Nórské fondy, Library of Congress, intenzívna spolupráca s inovačnými zahraničnými firmami – Nemecko, Švajčiarsko, USA, Taliansko, Česká republika), značný počet vytvorených a vlastnených národných a medzinárodných patentov a licencií, ale aj na časový predstih môže slúžiť IKC SNK ako pilotný projekt MK SR. Skúsenosti IKC SNK možno využiť na rozvoj ďalších technologických centier národnej siete.

IKC SNK je integrovaný systém, ktorý sa skladá z troch podsystémov – konzervovanie a reštaurovanie nosičov informácií (K), digitalizácia (D) a výskum (V).

Integrujúcimi prvkami systému sú spoločný manažment (ekonomický, marketing, personálne zdroje, technický a investičný, environmentalistika), informačný systém a automatizovaný systém riadenia, logistika, vstupná, prevádzková a výstupná kontrola kvality.

Národná inovačná sieť (sieť centier excelentnosti) na výskum a technologický rozvoj ochrany kultúrneho dedičstva (VVV) sa pripravuje a navrhuje ako súčasť Európskej inovačnej siete a siete excelentnosti. Rokovania prebiehajú na úrovni MŠ SR.

HORIZONTÁLNE NÁROKY A POTREBY

Je dôležité zabezpečiť výzvy alebo priame zadania výskumných úloh na Výskum progresívnych konzervačných technológií materiálov a objektov kultúrneho dedičstva, ako aj rozvoj vysokoškolského vzdelávania podľa návrhov STU a Konzorcia Kniha^{SK} – STU – SNK – SNA – SAV – Bel Novamann International/ EUROFINs, ale i privátneho sektora a partnerov zo SR, ČR, Nemecka, Švajčiarska, Talianska, Rakúska a USA.

Nijaká informácia neexistuje bez materiálneho nosiča informácií. Preto majú konzervátori a reštaurátori v modernom IKC k dispozícii digitalizačné, chemické a iné konzervačné technológie (elementárne systémy, pod-systémy IKC):

- S1. čistenie
- S2. sterilizácia
- S3. sušenie
- S4. lyofilizácia
- S5. deacidifikácia
- S6. antioxidačná ochrana
- S7. spevňovanie
- S8. laminovanie
- S9. ručné reštaurovanie individuálnych dokumentov
- S10. digitalizácia
- S11. konzervovanie digitálnych nosičov/digitálneho dedičstva a systémov
- S12. automatický prenos zo zastaralého digitálneho nosiča na nový nosič digitálnej informácie
- S13. automatický prenos informácie zo zastaraného digitálneho systému na nový.

IKC poskytuje konzervátorom, reštaurátorom a manažmentu riadenie a voľbu optimálnej sekvencie techno-

logických operácií. Multifunkčné centrum, strojno-technologické zariadenia a systémy by mali poskytovať flexibilitu a voľbu, podobne ako pri ručnom individuálnom reštaurovaní a konzervovaní, ale rádovo pri vyššej kapacite. Flexibilita, efektívnosť, bezpečnosť pre ľudí aj chránené materiály a objekty dedičstva, výkonnosť a environmentálna kvalita technológií sa budú kontinuálne zvyšovať. Napríklad ak je dokument silne znečistený, mikrobiologicky kontaminovaný, neutrálny, zvolí sa iná technologická sekvencia (S2 – S1 – S10) ako v prípade čistého lámavého kyslého papiera s minimálnou pevnosťou (S4 – S5 – S8) alebo zdravého neutrálneho dokumentu (S8).

UDRŽATEĽNOSŤ IKC

Zárukou udržateľnosti Národnej siete centier excelentnosti (NCE) na Slovensku je mladá generácia odborníkov – konzervačných vedcov a technológov, ktorí budú vychovaní podľa požiadaviek praxe a kritérií úspešnosti absolventov *Conservation Science*: 1. schopnosť generovať nové myšlienky, podnikateľské nápady, patenty a publikácie, 2. schopnosť generovať externé finančné zdroje, 3. zvyšovať efektívnosť a konkurencieschopnosť firmy/spoločnosti, 4. schopnosť interdisciplinárnej komunikácie s konzervátormi, reštaurátormi, kurátormi a historikmi.

Inžinierske štúdium v oblasti vysokoškolského technického vzdelávania pokračuje akreditáciou nového študijného programu STU pod názvom *Ochrana materiálov a objektov dedičstva*¹⁶ v súlade s koncepciou rozvoja konzervačnej vedy, vzdelávania, technológie a priemyslu (*Conservation Science, Technology and Industry, CSTI*), na ktorej sa zhodli zástupcovia Konzorcia Kniha^{SK} v SR (www.knihask.eu).

PROJEKT INTEGROVANÉHO KOMPETENČNÉHO CENTRA SNK

Tabuľka 10 Odhad nákladov na projekt Integrovaného kompetenčného centra

Aktivita	Rok	Náklady (v Sk, €)
Verejné obstarávanie – anonymná súťaž návrhov	2009	6 000 000 (199 163,51 €)
Medzinárodné výberové konanie	2009	1 000 000 (33 193,92 €)
Stavebný zámer – technologický a stavebný zámer nového objektu a na ochranu dokumentov, masovú deacidifikáciu lignocelulózových materiálov (kníh, novín, časopisov), ich ošetrovanie, konzervovanie, reštaurovanie	2009	43 000 000 (1 427 338,51 €)
Projekt pre stavebné povolenie a realizačný projekt – technologický a stavebný projekt nového objektu a na ochranu dokumentov, masovú deacidifikáciu lignocelulózových materiálov (kníh, novín, časopisov), ich ošetrovanie, konzervovanie, reštaurovanie	2009	70 000 000 (2 323 574,32 €)

Na rok 2009 je potrebné naplánovať najmä z prostriedkov OPIS projektové činnosti, prípravu projektových podkladov a patentových práv, ako aj postupné zvyšovanie kapacity konzervovania a digitalizácie a overovanie súčinnosti odborov digitalizácie a chemickej ochrany v praxi.

V roku 2009 treba začať s realizáciou etapy OPIS IKC SNK 2009. V súlade s prioritnými aktivitami OPIS ide o aktivitu OPIS 2.1 *Rámcové aktivity OPIS*, t. j. „zlepšenie technologického a technického vybavenia laboratórií, konzervátorských a preparátorských pracovísk pre odborné

ošetrenie, konzervovanie a reštaurovanie predmetov a špecializovaných fondov (knižných, archívnych, ...), úzko súvisiacich s informačno-komunikačnou infraštruktúrou získavania, spracovania a ochrany obsahu, realizácia výsledkov výskumov v oblasti masovej deacidifikácie lignocelulóзовých nosičov informácií v pamäťových inštitúciách, priamo súvisiace s digitalizáciou“.

Prioritná implementačná aktivita OPIS 2.1

1. Projektová príprava a optimalizácia alternatív súčinnosti subsystémov deacidifikácie, konzervovanie (a príprava) dokumentov – (chemicko-technologické) konzervovanie – kontrola kvality na výberových súboroch reálnych kníh (objem nákladov 1 mil €)

- Projektová príprava IKC.
- Návrh integrovaného systému a elementárnych subsystémov (systém riadenia), návrh alternatív organizácie elementárnych subsystémov.
- Riešenie vlastných licenčných práv, sublicencií (priemyslové právo, projektant).
- Návrh a technicko-ekonomická optimalizácia alternatív organizácie.
- Poloprevádzkové a prevádzkové skúšky.
- Výberové konania, aplikácia výsledkov výberu a porovnávacích hodnotení finančne hradených MŠ SR alebo postup na základe práv (technologickú bázu HMDO-papersave je oprávnený dodať len ZFB Nemecko).
- Na zabezpečenie dynamiky a udržateľnosti IKC riešiť časť začlenenía odboru Výskumu IKC do Národnej siete centier excelentnosti (NCE) a Heritage Analysis and Testing (HAT Bratislava), členov Konzorcía Kniha^{SK} – STU – Bel Novamann International/EUROFINS, Bratislava.
- Projekt integrovanej Národnej siete centier excelentnosti špecializovaných na vybrané najvýznamnejšie nosiče informácií a objekty dedičstva podľa koncepcie Konzorcía Kniha^{SK} (STU – SNK – SNA – SAV a ďalší).

2. Pilot Plant Slovakia-IKC SNK (PPS-IKC SNK)

- Inštalovanie a začatie poloprevádzkovej deacidifikácie a integrovaného systému prípravy dokumentov a integrovanej vstupnej, prevádzkovej a výstupnej kontroly kvality digitalizácie a konzervovania.
- Inštalovanie a prevádzka malého poloprevádzkového zariadenia (50l): 1,5 mil. €; návrh, overenie v praxi a optimalizácia systému kontroly kvality a informačného systému IKC.
- Spresnenie podkladov pre projektanta na optimalizáciu systému integrovanej digitalizácie a konzervovania kníh.
- Optimalizácia deacidifikácie pre hlavné skupiny reálnych dokumentov SNK.
- Zvýšenie kapacity z 200 na 1 000 – 2 000 kníh/rok, 5 – 10-násobné zvýšenie kapacity alebo rast kapacity na 500 – 1 000 %.
- Hlavný cieľ: Odovzdanie ohrozených kyslých dokumentov do 22. storočia, aby ďalšie generácie mohli rozhodnúť o ich ďalšom uchovaní a konzervovaní; optimalizácia a testovanie predĺženia životnosti deacidifikovaných kníh.

- Overenie súčinnosti digitalizácie a deacidifikácie s ďalšími technologickými operáciami: sterilizácia – čistenie – laminovanie – štiepenie – spevňovanie – antioxidačná ochrana minimálne na 200 – 500 dokumentoch; získanie podkladov pre spoločnú logistiku, kontrolu kvality a projektovanie systému integrovaného manažmentu IKC SNK.
- Zvýšenie pevnosti dokumentov po ekvivalente prirodzeného starnutia 200 rokov: 5 – 30-krát, t. j. o 500 – 3 000 %.

POZNÁMKY

- ¹ *The European Heritage Network*. Thesaurus Herein. Dostupné na adrese: <http://www.europeanheritage.net/sdx/herein/index.xsp>. Termín „knížničné dedičstvo“ sa vzťahuje na „všetky dokumenty konzervované v knižniciach na všetkých druhoch nosičov“. Program sa týka hlavne knížničného písomného dedičstva.
- ² *Slovacikálny dokument* je knížničný dokument, ktorý sa podľa autorstva, jazyka, miesta vydania alebo obsahu týka Slovenska alebo Slovákov (zákon č. 183/2000 Z. z. o knižniciach, § 3, ods. 4)
- ³ Ide o kvalifikovaný odhad celkového množstva HKF a HKD na Slovensku, ktorý je predmetom komplexnej ochrany. Tento počet zahŕňa slovacikálne dokumenty, ako aj historické knížničné dokumenty a predstavujú celkové kritické množstvo, ktoré treba na Slovensku ochraňovať. Tieto dokumenty sa nachádzajú u rôznych vlastníkov a sú hlavným predmetom záujmu pre pasportizáciu, ktorú v súlade s výsledkami pasportizačného prieskumu, ktorý odborníci v súčasnosti vykonávajú priamo na mieste uloženia dokumentov a súčasne zabezpečujú ich základnú fyzickú očistu a budujú ich základné evidencie.
- ⁴ Ide o výsledky pasportizácie, ktorá bola v uvedených rokoch realizovaná dotazníkovou formou. Výsledky sú len orientačné, nepresné, ovplyvnené vtedajšími záujmami a rôznou profesionalitou vlastníkov a správcov.
- ⁵ Ide o výsledky, ktoré obsahujú spoľahlivé informácie, informujú reálne o súčasnom stave a boli vykonané priamo v priestoroch uloženia dokumentov u rôznych vlastníkov.
- ⁶ Údaj vypovedá o počte HKD a HKF, ktoré sú v súčasnosti zapísané v ústrednej evidencii.
- ⁷ Ide o rozsah slovacikálneho konzervačného fondu. Slovacikami sa rozumejú podľa medzinárodných štandardov dokumenty, a) ktorých autormi sú Slováci, b) boli vytlačené alebo vyrobené na dnešnom území Slovenska, c) sú v slovenskom jazyku, d) obsahovo sa dotýkajú akýmkoľvek spôsobom Slovenska a Slovákov.
- ⁸ Ako uvádzame v úvodnej tabuľke, počet doteraz pasportizovaných dokumentov sa v súčasnosti pohybuje okolo čísla 400 000.
- ⁹ Úplné znenie zákona 32/2001 Z. z. (úplné znenie zákona č. 212/1997 Z. z. o povinných výtlačkoch periodických publikácií, neperiodických publikácií a rozmnoženín audiovizuálnych diel, ako vyplýva zo zmien a doplnení vykonaných zákonom č. 182/2000 Z. z.).
- ¹⁰ Zákon č. 183/2000 Z.z. o knižniciach, o doplnení zákona Slovenskej národnej rady č. 27/1987 Zb. o štátnej pamiatkovej starostlivosti a o zmene a doplnení zákona č. 68/1997 Z.z. o Matici slovenskej
- ¹¹ *Konzervačná knižnica* je knižnica, ktorá získava a trvale uchováva knížničný dokument pre budúce generácie.
- ¹² Navýšenie o 25 pracovníkov pre SNK a participujúce inštitúcie.
- ¹³ Vytvorenie regionálnych centier bude závisieť od kvality projektov uchádzačov na zriadenie tohto typu pracovísk.
- ¹⁴ National Network of Conservation Centres
- ¹⁵ National Innovation Network
- ¹⁶ Bakoš D., Katuščák S., Hudec I., Čeppan M.: Študijný program Ochrana materiálov a objektov dedičstva. In *Knižnica*, 8, 2008, č. 5. Martin: Slovenská národná knižnica, 2000– . ISSN: 1335-7026 (tlačené vydanie). ISSN: 1336-0965 (online vydanie). Dostupné na: <http://www.snk.sk/?archiv>; <http://www.knihaSK.eu>.